

Оксана ШПИТЬ

ЗАЙМЕННИКИ ГОНОРАТИВНОСТІ У ПАМ'ЯТКАХ XVI – XVII СТОЛІТЬ

У статті займенники гоноративності проаналізовано на основі картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.». З'ясовано семантику цих займенників, встановлено гоноративні словосполучення, які вони утворюють. Аналіз конкретних займенників на їх ввічливу функцію проводився, зважаючи на жанрово-стильову віднесеність конкретних пам'яток XVI – XVII ст. Підсумовано, що найбільше гонорифічні займенники реалізовували свої функції у словосполученнях ділової писемності типу їх милость, ваша милость і под.

Ключові слова: займенники гоноративності, історія мови, семантика, мовний етикет.

Постановка проблеми. Уже віддавна історія української мови цікавить мовознавців. Об'єктом частого апелювання стали тексти українських писемних пам'яток, зокрема писемних пам'яток XVI – XVII ст. Питання історії займенників гоноративності у звертанні до співрозмовника також вважаємо таким, яке може бути вивчене на основі цих пам'яток. Уживання займенників гоноративності в повній мірі може представити нам соціокультурний аспект етикету XVI – XVII ст. Це питання, на жаль, ще не було предметом особливої уваги мовознавців, вони досліджували займенники в основному на синхронному зрізі української мови [2; 5; 6; 7; 8; 9; 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясовуючи функціонально-стилістичні ролі займенникових слів у сучасному мовленні, дослідники особливо акцентують на здатності окремих їхніх семантичних розрядів слугувати засобами етикетності. Ф. Бацевич, характеризуючи мовленнєвий етикет в контексті питань комунікативної лінгвістики, наголошує на важливості дотримання ввічливості при звертанні, зокрема при виборі займенника другої особи: «Іноді звертання на «ти» замість «Ви» може глибше вразити співрозмовника, аніж будь-яка граматична помилка» [1, 267]. Учений переконаний, що уміння вибрати поміж ви-спілкуванням і ти-спілкуванням належить до вагомих ознак комунікативної компетенції [1, 201], тож людина, яка хоче успішно комунікувати в суспільстві, має знати правила цього вибору. Простежуючи роль етикету в мовленнєвій взаємодії членів тієї чи тієї спільноти, Я. Радевич-Винницький зазначає про вживання пошанного «Ви»: «В українському мовленні таке явище своїми початками сягає XIV ст.» [8, 67].

Мета статті. Узагальнивши все висловлене у наукових студіях щодо згаданої проблеми, уважаємо за потрібне дослідити гонорифічні займенники у писемних пам'ятках XVI – XVII ст. на матеріалі картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» [4] і зробити висновки про їхнє функціонування в зазначений період.

Для більшості індоєвропейських мов, зокрема й української, характерне вживання займенників гоноративності з метою вираження потрібної тональності спілкування відповідно до різних соціальних ролей, ситуацій тощо. У системі українського мовного етикету до займенників-граматичних гонорифічних засобів належать: 1) займенник 1-ї ос. множ. *ми* – величальне або авторське, опозиційне займенникові 1-ї ос. одн. *я*; 2) займенник 2-ї ос. множ. *Ви*, що опозиціонує до займенника 2-ї ос. одн. *ти*; 3) займенник 3-ї ос. множ. *вони* як опозиція до займенника 3-ї ос. одн. *він, вона* і залежні від них дієслівні форми [7, 52].

Пам'ятки XVI – XVII ст. вказують на те, що у *релігійно-полемічній літературі* займенник *мы (ми)* стосувався лише істот у множині,

тобто у звичайному для цього займенника значенні. До прикладу, були такі категорії осіб – *братія, християни, православні християни, греки, руський народ, образно – «глупая» Русь, дідицтво вічне, грішні люди: Мы же, братие, ... стережимься прелести папежское, отступимь отъ учения... костела, отпустимь Римскую слепоту, откинмо помпу дияволскую (1582) [3]; Айно, коли мы хрестяне, жити меме иманюмь нашимь? (XVI ст.) [3]; Ты еж Кгрекове... и то пишут: бодай господарь цесарь нашъ здоровь былъ, же мы Кгрекове за его панством в покою сѣдимо (Львів, 1605 – 1606) [3]; яко смо мы народъ роускїи вѣрѣ стѣю хр(с)тіаньскѣю принали (Острог, 1606) [3]; мы, глупая Русь,... дедичество вѣчное, от Христа избавителя нашего / не имущаго на земли гдѣ главу подклонити / ... получим (1608 – 1609) [3]; Мы же грѣшніи, исполнени язвъ греховныхъ, плачемся своихъ греховъ и возлюбимь плачевное иноческое житие, пустыню (Супральський монастир, 1580) [3] та ін.*

У ділових документах цей займенник стосувався також лише істот у звичайному значенні 1-ї ос. множ.: *посли, маршалок і староста, намісник воєводства і суддя, два брати, діти, вїйт і бурмістр, чоловік із сином, кілька чоловіків і жінка, митрополит і суд, міщани і жителі передмістя, комірники, уряд, дві сторони судового процесу, старші брати, єпископи, родичі, подружжя): мы, іѡа(н) тѣѣтоу(л) логофе(т), и са(к)вистерни(к) и ива(н)ко пита(р), послы г(с)п(д)ра нашего милостивого, іѡана богдана воєводи, бжїєю мл(с)тїю, г(с)п(д)ра зємли мо(л)давской, посла(н)ныи коу наитаснѣишомѣ кнѣзятю панѣ и панѣ алеѣа(н)дрѣ з бжїєи мл(с)ти, кралю по(л)скомѣ (Люблін, 1506) [3]; Мы микола(и) ма(р)шалокъ его королевское мл(с)ти староста речи(ц)ки(и) а богданъ староста... Павловичи сопечи ѡ(з)на(и)муемъ си(м) листо(м) наши(м) (Милейчичі, 1574) [3]; Ставши ѡчивисто на враде его короле(в)ское мл(с)ти в за(м)ку кие(в)скомѣ пере(д) нами ѡстафиемъ ивановичо(м) ружи(н)скимъ наме(с)никомъ воево(д)ства кие(в)ского а су(д)ею кгро(д)скимъ кие(в)скимъ иваномъ проскурою суца(н)скимъ... повету кие(в)ского... п̄ни богдана ивано(в)на... ѡповедала и до кни(г) кгро(д)ски(х)... ку записова(н)ю доброволне тыми словы визнала (Київ, 1675) [3]; а мы сами дєти и потомки нїши и тые жизниковские*

не маю(т)са в тые две части име(н̄)а... некоторыми причинами ѹступовати ани по(д) паномъ сенютою самимъ и потомками его мл̄(с̄)ти по(и)скивати (Дубно, 1589) [3] та ін.

Окрім цього основного значення, у ділових документах займенник *мы* вжитий з **величальним** значенням (*польський король Зигмунт, керівник певної держави, пастир-екзарх, воєвода, архієпископ*): **Мы** Жикгмонт з ласки Божее корол Полский... пан и дѣдич, чиним знаменито сим нашим листом (Краків, 1507) [4]; бо то(т) судъ никому иномъ не належи(ть) одно намъ г(с̄)дру (1566) [4]; **Мы** бл(с̄)вение наше Пасты(р)ское Єџа(р)шеское іако пре(д) многими лѣты ѡ(т) насъ на то Благословеніє маю(т) (Львів, 1630) [4]; мл(с)тїю бжїєю, **мы** стефа(н) воєво(да), г(с)п(д)рѣ зємли молдавской, знаменито чини(м) ис си(м) листѡ(м) наши(м) вьса(м), ктѡ на (н) вьзри(т) или чтѣчи єго ѹслыши(т) (Бадевці, 1503) [4]; та(м) же часу бытности нашое то все вчинимъ што **на(м)** а(р)хієпископу пастырѣ вашому буде належати (Новогрудок, 1589) [4]. О. Миронюк, пишучи про величальне *ми*, зауважує, що цей займенник у XVII ст. перетворився на канцелярський штамп і що «першу особу величальної множини ідентифікує закінчення дієслівної форми, сам займенник *ми* часто опускається» [7, 57 – 58].

У **художній літературі** займенник *мы* (*ми*) стосувався істот у звичайному своєму значенні (*люди, пастухи, богині Палади* та ін.): вей ве(и) запали ѡгонь ты **насъ** хочєшь такъ лєнивы(х) люде(и) ѹчинити іако самъ єстєсь (к. XVI ст.) [4]; Боудь ѡ(т) **на(с)** Пастѣхѡвъ тыхъ, ннѣ поздровєна (Львів, 1616) [4]; За Патронкѣ всѣхъ Наукъ тебе признавѣємъ, **Мы** Паллады Богини ѡ(т)толь южъ незнѣємъ (Київ, 1632) [4]. На жаль, не було знайдено у художній чи науковій літературі картотеки авторського *ми*.

Той факт, що займенник *ты* у **релігійно-полемічній літературі** XVI – XVII ст. замінював назви істот, зокрема і при звертанні до Бога, свідчить про те, що у той час семантика поваги граматично не передавалась. На *ты* вжиті звертання до *православного християнина, Господа Бога, Пречистої Діви Марії, чоловіка, звертання матері до сина, до Скарги, до дворянина* тощо: *Только короткии показанием тебѣ,*

православному, ознаймити то хошу, яко перст либо палец старший в той правителной кормила руцѣ заболѣл и мертвостію гнильства заражен был (1608 – 1609) [3]; «Прошу **тя**, Господи, не могу говорити, чомъ ми языкъ тяжокъ» (XVI ст.) [3]; **ото(ж̄) ти** **ωповѣдаю** **и(ж) ты** **естє(с̄)** таа дв̄аа, се зачнешь въ чревѣ и породіши с̄на (1645) [3]; **та(к)** же **ты(ж)** и **ты** оучині чл̄че зрзоумѣвши на соумл̄ню своемъ иже голо(д) тръпишь добры(х) и побо(ж)ны(х) оучи(н̄)ко(в̄) а злы(х) е(с̄) и ба(р)зо напо(л̄)ненный (к. XVI ст.) [3].

У ділових документах XVI – XVII ст. займенник **ты** використовували також для позначення істот (жінки, адміністративного керівника, пана, чоловіка, архієрея, звертання князя до княгині, до колишнього попа (священника), до князя-старости, священника, вбивці та ін.): Станисла(в̄) петро(в̄)ски(и) по(д)старости(и) луцки(и): возно(м̄) повету луцкого: григо(р)ю ве(р)бском̄ веда(и) **ω** томъ **и(ж)** есми тебе прида(л̄) на потребу его мл(с̄)ти п̄н̄ а(н̄)дрею халецкому су(д)и земському речи(с̄)кому (Луцьк, 1584) [3]; а кна(з) ... ку(р̄)п̄ьски^г **ω(т)** него такового лист̄ кролевского и копей з лист̄ того не бер̄чи поведи(л̄) **и(ж)**... **ты** панє во(л̄)ски^г є(з)ди(ш̄) до мене з листами **ѡме(р̄)лыми** бо **и(ж)** коро(л̄) **ѡме(р̄)** теды те(ж) всѣ sprawy и листы его поме(р̄)ли (1572) [3]; Єдного **та** на Архієреєвство наставиль, **И** годны(м) Пастырємъ, Цр̄ковъ свою набавиль (Львів, 1616) [3]; и кн<а>з̄ь Андр̄ѣй перед нами мовил кн<а>г<и>ни Михайловой: коли са видить **тобѣ** <моа дѣлница болша, то возми собѣ дворъ ко>шоръ ис тыми селы без жеребѣа, со мною **ω** том жеребѣем не меч̄чи (Кошир, 1502) [3]; А такъ штобы **ты** кнаже старосто... приказ̄ємъ, аж бы еси **ѡ** ведомости своєй мел, на што **ω**н колко пенєзєй нашихъ выдаст (Вільна, 1561) [3]; А **тобѣ** приказ̄ємъ **яко** св̄щеннику поє^г цр̄кве мѣсцкоє^г и **и(н)**шымъ ко(ж)дому св̄щенникомъ зособна (Львів, 1588) [3] та ін.

У художній літературі XVI – XVII ст. займенник **ты** також часто вживаний замість попередньо названих істот (сина, Пречистої Діви Марії, жінки, пророків, Господа Бога, пана, чоловіка, читача, маловірної людини, Папи Римського, русина, добродія, приятеля, вчителя, матері, господаря, народу, відлюдника-монаха, своєї дру-

жини, гетьмана, Ісуса Христа, до адресата (у побажаннях), у звертанні Бога до людини): *з[҃] тых[҃] га цвѣты што налѣпшіє рвѣчи, вѣнец[҃] тобѣ ω(т) неѡвадаємого и свѣтлого цвѣтника (албо лѣки) звилемъ, навѣрнѣйшій снѣ[҃], и той тобѣ и през тебе всѣмъ приношѣ* (Київ, 1628) [3]; *О тяжкій жалю, котрій мя внутрь турбуєть, Же тя, о сыну мой, гробъ тот подымуєть, На жадном мѣсцу нѣкгда незмѣщенного, И жаднымъ створеньемъ, неогорненного (Львів, 1630) [3]; Рєкъ до Прч(с̄)тои Дѡвы Маріи, Дх̄ъ стый найде на та, и сыла вышнаго ωсѣнить та, абω ωкріє* (Чернігів, 1646) [3]; *И ти са не вифиглюєшь, хоч бис гакъ фигловаль с тимъ, которому га дорогу готоваль. Бо еси Іоанъ, зовуть га покаанію проповѣдникъ, Але ти власній Ісусовъ похлѣбникъ* (I пол. XVII ст.) [3]; *Се тебѣ Блгч(с̄)тивый, и Правовѣрны(и) Читателю, Пресвѣтлоє Зерцало съврѣшеннаго Хр(с̄)тіанскаго жителства пре(д)лагає(т)са* (Київ, 1628) [3]; *Доколи ж, о папо, высишся на Христа, будет бо от него на грѣшники помста. Достоить ти святыи крест честно почитати, пред которым бѣсы видять трепетати* (к. XVI ст.) [3]; *Отожь и ты, пане Русине, не гань Латинникове посту суботного; поневажь и онъ не ганить тобѣ, же ты въ пятки нѣкоторые мяса поживаєшь* (Вільно, 1608) [3]; *И ты днешній Гетманє зацный Ѡлефѣрѣ, Щасливе справѣй войскомъ тымъ, а ховай вѣрѣ Бѣ: и народови тыжь хр(с̄)тіанскомѣ* (Київ, 1622) [3] та ін.

А також до неістот у художній літературі зверталися на *ты* (душі, міста Вифлеєма, православної віри): *Треба, Дше грѣшнага, Г(с̄)да благати и до него з слезами завше прибѣгати. Аби милосердие свое до нас послаль, и гакъ пан мл(с̄)тю своею вспомагаль Мене, Тѣло грѣшноє, Дше изъ тобою Припади со слезами до него зо мьною* (I пол. XVII ст.) [3]; *Предъ тобою Виѡлеєме оупадаємо, И тыми та слѡвы любовне жєгнаємо* (Львів, 1616) [3]; *И ты Виѡлеєме, радостне промовили, // И мѣсто оноє хєнтне поздоровили: Не єстєсь ты з межи мѣсть жидω(в̄)ски(х̄) подлѣшій* (Львів, 1616) [3]; *А ты православія мужайся, народе, небесный цар завше съ тобою єст и буде!* (1603) [3].

Наведені приклади свідчать про те, що традиція звертання на *ти* є засвідчена і у художній літературі XVI – XVII ст.

У *релігійно-полемічній літературі*, як свідчить картотека, займенник XVI – XVII ст. *вы* стосувався лише істот при чому виключно у значенні множини (*послідовники, велика громада (у Євангелії), християни, невірні, грішники, апостоли, посадовці, лицемірні попи, священники, парафіяни, чоловіки і жінки, музи, уніати, руський (православний) народ, правовірні, монахи і монахині, люди з соціальним статусом тощо*): бл(с)вени есте коли люде ненавидѣти боудоуть **ва(с)** // и роз(ь)лоучать и посоромѣтатъ има ваше *яко бы з(ь)ло д(ь)ла с̄на чл̄чьска(г)[о]* (1556 – 1561) [3]; *к томʹ же и вы любиміи кр(с̄)тіаньстїи чл̄вцы прибегайте. рече бо х̄с̄ во ст̄омь єв(г̄)лїи не прїйдохъ дасʹжʹ мируи* (Заблудів, 1568) [3]; *Вы есте соль земли: а если соль загниє(т)са, чимʹ са ѿсолить* (Київ, 1637) [3]; *Вы, войтове, бурмистрове, лантвойтове, власт мирская, градская и повсюду, не дадѣте Руси ни едино пространство в жизни их* (1588 – 1596) [3]; *«О, горе вамъ, книжници, попове лицемѣри, якъ вы зомыкаете царство небесное передь людми»* (XVI ст.) [3]; *А вы которыѣ ... поважною Малженс(т)ва // шатою приодѣтymi сталистеса; не покалайте єѣ, прошʹ васъ, ... Вы мʹжеве мѣйте досыть на своѣх жонь чистой любви: а вы жоны мѣйте досыть на мʹжовѣ ваших любовной чистоти: вʹ боазни, и вʹ щирой вѣрности* (Київ, 1637) [3]; *Вы богатыѣ и преложоныѣ свѣтскїѣ, ѿ(т) которы(х) оубогїѣ помочи... потребʹютʹ... ратʹйте ихʹ* (Київ, 1637) [3] та ін.

У *ділових документах* цей займенник стосувався також лише істот у множині (*суддів, осіб, які живуть на межі (суграничники), сторін юридичного процесу, злочинців, крамарів і міщан*): *пан Петрʹшко взал ...// ... на тоє дѣло сʹдами вас, а князь Андрѣй нехай собѣ сʹдами ѿзмет ... , кого ѡсхочет* (Краків, 1512) [3]; *пере(д) нами тьи старʹци рекли Ты(м) сугра/ни(ч̄)никѿ(м) вы сʹграни(ч̄)ники што были есте забрали сосо(н̄)є ст̄ого николы ка(к̄) тага зема / попʹсте была* (Овруч, 1513) [3]; *мы старостомь нашим тамошнимь, ѡкраинным, наѡкʹ нашʹ дали, што ѿни зо всими вами, непослʹшными розказана нашего, чинити мают* (Варшава, 1568) [3]; *Млстїю бжїю Гедиѿ(н̄) єпископъ гали(ц)киʹ Льовскиʹ и каменца подолского Вамъ иванови красовскомʹ крамарєви, и юркови и иванови Кʹ(з)мичо(м) сєдларомь,*

мещаномъ Лвовскимъ с товаришми и помочниками вашими, которыхъ вы до себе зобрали (Львів, 1588) [3] та ін.

У ділових документах XVI – XVII ст. займенник *вы* спорадично вживався на позначення однієї особи з відтінком **шанобливості**: *к҃ды(м) ѡвошоль... кнѣзь кѡръпѣски҃ менѣ пыталѣ для чого... вы приѣхали пнѣ во(з)ны҃ а што за (с̄)правѣ маєте* (Луцьк, 1577) [3]; *Жійте жь и вы Думитрій и цный Данїиле, Выражайте тотъ клейноть Балабановъ цѣле* (Київ, 1627) [3].

У **художній літературі** займенник *вы* стосувався тільки істот у своєму значенні 2-ї ос. множ. (воїнів, спудеїв (жанр ляменту), духівників-священиків, хворих у лікарнях): *Але южь до васѣ мовѣ мою ѡбертаю Зацное рыцерство: всѣхъ васѣ напоминаю* (Київ, 1622) [3]; *Гетманѣ без войска штожь є(с̄т̄), військо тыжь без҃ него; Згола нѣчого не єсть єдинѣ безѣ дрѣгого. Речѣ кончачи: творцѣ васѣ Бѣ҃ полецаю, Щасливого звитазтва завше вамѣ жадаю* (Київ, 1622) [3]; *Пристѣпѣте и вы, на земли, и на мори славныи Воинове, коториистеса з҃ побожности своєи хр(с̄)тіанскои тѣ събрали* (Київ, 1625) [3]; *И вы (ж) Спѣдєє з Нишихъ, к҃ Гробѣ пристѣпѣте* (Луцьк, 1628) [3]; *Плачте жь дѣховныи: вамѣ сталаса ѡтрата, Бо любого своєго позбылисте Брата* (Луцьк, 1628) [3] та ін.

Цікаво, що «Граматыка словенскага написана пре[з] Іоанна Ужевича Слованина; Слѣвной Академіи Пари[з]скои в Тео҃логїи Студента в Парижѣ» (1643) при відмінюванні займенника *вы* виділяє клич. в. [2, 19]. Семантично у картотечі можемо його виділити, хоча сучасна українська мова цієї форми не має: *к томѣ же и вы любимїи кр(с̄)тіаньстїи члѣвцы прибегайте. рече бо хс̄ во стѣмъ єв(г̄)лїи не прїйдохъ дасѣжѣ морови* (Заблудів, 1568) [3]; *Жійтежь и вы Думитрій и цный Данїиле, Выражайте тотъ клейноть Балабановъ цѣле* (Київ, 1627) [3]; *През то ви не тривоште ся И Хр(с)та того не бойте ся* (I пол. XVII ст.) [3]; *прѣто жь не бойтеса бо мнѣзѣ(х) п(ь)тиць дорож(ь)шїй єсте вы҃* (1556 – 1561) [3].

Семантика займенника *они* теж залежить від сфери його вживання. У **релігійно-полемічній літературі** займенник *они* мав значення 3-ї ос. множ. (жиди, воїни, вірні, жебраки, злодії і розбійники і т. д.) Наприклад:

Крестъ са *Хрѣстовъ* славою *вѣрны(х)* *именѹе(т)*, *имъ* са *самы(м)* Апостоль хвалить *ро(с̄)казѹе(т)* (Ев'є, 1611) [3]; «Кто имаеть воовати на выбраньи Божіи? Бг̄(ь) оправив ихъ, кто имаеть ихъ осудити?...» (XVI ст.) [3]; Не гадай украсти ни маргу, ни пѣнязѣ другого не помагай злодѣюмъ и разбойникумъ и не будь *имъ* казда (XVI ст.) [3]. У *ділових документах* цей займенник відображав також семантику множини (*ченці, воєначальники і бурмістр, парубки і жінки, ігумени, пани, старости, сторони судового процесу, а також свині, вежі*). До прикладу: на котори(х) *ро(ч̄)ка(х)* *они* *обоа* сторона *о* *вписова(н̄)ю* тое *справы* в *реєстръ сѹдовы* і *о* *прывольванью* *єє* *ко(н̄)трове(р)това(ли)* (Люблін, 1600) [3]; Такъ же *небла(го)ѹгодныхъ* *игуменовъ* *о(т)* *пускати*, а *вмѣсто ихъ* *лѣпшихъ* *подъ* *благословеніемъ* *нашимъ* *собѣ* *избирати* (Берестя, 1590) [3]; *Споминала* *свинѣ* *такиє(с̄)* *ѹ* *вѹстю* *буте(н̄)ские*, *єдна* же *ба(р)зо* *дорого* *хоче(т)* *и(х)* *продавати* (Кам'янець, 1609) [3]. У *художній літературі* займенник *они* називав осіб або предмети у множині (*руських князів острозьких, противників, батька і повинного, черевики*). Наприклад: *Паматайте* *жест'є* *с* *кн̄жать* *роускихъ* *о(т)роз'ськихъ* *в'ышли*, *ихъ* *вѣрѹ* *дѣльность*, *и* *набожность* *мѣйте* *на* *мысли* (Острог, 1603) [3]; *наложи* *и* *запали* *о(г)ень* / *о(т)ецъ* *твой* *идеть* / *и* *дави(д)* *повинный* *твой* / *идеть* *посполѹ* / *выйди* *противко* *имъ* (XVI ст.) [3]; *зтагни* *ми* *боты* / *и* *ѹхандожь* / *поты(м)* *на* *нихъ* *положи* / *выверннѹвши* *панчохи* (XVI ст.) [3] та ін.

Отже, пам'ятки XVI – XVII ст. не засвідчили вживання пошанного *вони*. Ймовірно, ця форма характерна для усної традиції спілкування.

У пам'ятках XVI – XVII ст. часто натрапляємо на сталу словосполуку *їх милість*, яка часто вжита при звертанні до однієї особи, вищої за соціальним статусом: *и* *подать* *се* *по(д)* *мо(ц)* *и* *ро(з)сѹдо(к̄)* *и(х)* *мл(с̄)ти* *к* *томѹ* *ты(х)* *же* *приятеле(и)* *на* *ро(з)дѣло(к)* *и* *ро(з)граниче(н̄)є...* *к(г)рунто(в̄)* *по(з)вы* *шлы* (Ковалин, 1599) [3]; *и* *панове* *ихъ* *мл(с̄)ть* *межу* *промежку* *и(х)* *положили* *о(т)* *кургана* *просте* *оу* *густую* *липу* *што* *стои(т)* *повыше* *гѹмна* *в* *заломе* (Київ, 1510) [3].

Пам'ятки XVI – XVII ст. засвідчують набагато частіше вживання словосполуки *ваша милість* замість *твоя милість*, а також інші гоно-

рифічні словосполуки зі займенником *вашъ*: *ваша милость: ино панъ* и *исакъ* присилалъ до васъ нашими листми, а **Ваша Милкостъ** ни жадну справидливостъ есте емъ не ѹдилали (Гирлів, 1504 – 1517) [3]; даем **вашей млсти знати** (Гирлов, 1513 – 1515) [3]; *Ѡ здорови Твоей Милости и **Вашей Милости** Богом даных детей радибыхмо слышали каждого часъ* (Острог, 1520) [3]; *ѿ без бытности **Вашей Милости** съ княземъ Матѹем ничого не починала, то мы сами ѿ себе тоє все потеряли* (Луків, 1558) [3]; *ѿна съпросъна вшетечъна ѹчтьивъши **вашъ милость** мои(х) милосътивыхъ пановъ зновъ* (Луцьк, 1580) [3]; *в чомъ **ваши(х) милосте** небезвѣстны(х) хотѿчи ѹчинити и вины неславе таково народъ нашемъ велико именитомъ рѹкомъ нехотѿчи быти: дае(м) **вашьмоства(м) всѣ(м) вобе(ц) и ка(ж)домъ з особна знати** (Львів, 1595) [3]; *Ласкою Бжїю **мѣлесь ваша Кн(ж) Мл(с)** в Домъ своемъ Перегріна великого, госта на(д) гостъ* (Київ, 1623) [3]; *ваше благовѣрыє: и то(т) мана(с)ты(р) з моцы и владзы **вашого благовѣрыя** вымѹеть и собѣ єго привлащаєт* (Новогрудок, 1589) [3]; *ваше благочестие: Вѣдомо чиню **вашему блгочестию** и(ж) пришли посла(н)цы... ѿ(т) блаже(н)нѣшого ѿ(т)ца мелетиа... до єпископа лво(в)ского... носєчи з собою листо(в) до рузны(х) стано(в)* (Краків, 1609) [3]; *ваше братолюбїє: ѿзнамую те(ж) **вашему братолюбїю**, и(ж) ѿте(ц) ма(т)фе... в хоробє своє будѹчи ѿ(т)ишо(л) в монасти(р)* (Краків, 1609) [3]; *Подобаєже и сїє вѣдати **вашемъ братолюбїю**, и ѿко скоро ѹслышите принєсєныє намъ права бра(т)скїє ѿ(т) патрїа(р)ха* (Львів, 1588) [3]; *ваша велєбность: по(д) протє(к)цию **велєбно(с)ти** **вашей пна** моего мило(с)тиво(г) ѿфѣрова(л)* (1636) [3]; *ваше величество: А меновите бѹде(т) то **вашому** ца(р)скомъ **величєствѹ** слышно єсли лахи зновъ на на(с) схотѿ(т) наступаты* (Черкаси, 1648) [3]; *и да исправи(т) бгъ з давнихъ вѣковъ ѿзнамле(н)ное пророчє(ст)во которомъ мы самы себе полєцєвши до милостивы(х) нѹгъ **вашемъ ца(р)скомъ величєствѹ** ѿко на ѹниженє по(р)не ѿ(т)даємо* (Черкаси, 1648) [3]; *и ѿ то(м) **вашомъ ца(р)скомъ величєствѹ** ѿзнамити же пє(в)наѿ на(с) вѣдомость зашла ѿ(т) князя домѣника заславського котори до на(с) присилалъ ѿ мирь просѿчи* (Черкаси, 1648) [3]; *ваша велможность: злетили мы тежъ по слови нашому, абы **велможность****

вашу наведиль и то именовъ нашимъ преложиль (поч. XVII ст.) [3]; *вѣрность* (*верность*) *ваша*: для ласки наше королевское и повинности свое, абы *вѣрность* *ваша* иначей чинити не смѣли, конечно (Торунь, 1576) [3]; *превелебность* *ваша*: И аффект^т той *Превелебности* *вашой* *стобливый*, хотѣль бымъ не тылко на свѣтъ в^т яво падати, але и до нѣба вынести, абы мѣль гасное мѣсце межи планетами (Львів, 1642) [3]; *ваша* свѣтыня: *винє(н)* га *ω* то(м) *сѧ* старати *вашу* *стѣнню* впомина(ти) абы *ваша* *стѣнѧ* ино(ч)ский чи(н) сво(и) до смє(р)ти своєга заховати (Дубно, 1588) [3]; *Ваша* *чесность*: Пишешъ *ваша* *часность*, насъ упоминаючи, жебысмо сѧ возвратили назадъ до своей стороны и до своего монастыря зъ быдломъ (Путивль, 1638) [3]; такъ розумѣемъ, же много бы познаходиль речей вашихъ межи родичми *вашихъ* *чесностей*, что все сумнѣнью священнинескому *вашей* *чесности* поручаемъ (Путивль, 1638) [3].

Висновки. Гонорифічні займенники у писемних пам'ятках XVI – XVII ст. картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» представлені спорадично. Переважно їх значення є прямим значенням вжитого займенника. Найбільше гонорифічні займенники у XVI – XVII ст. реалізовували свої функції у словосполуках ділової писемності типу *їх милость*, *ваша милость* і под.

Перспективним уважаємо подальше детальне вивчення гонорифічних займенників в історії української мови задля реконструкції суспільної та індивідуальної мовної свідомості наших предків.

Література

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Богдан С.К. Мовний етикет українців : традиції і сучасність / С.К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
3. Граматика слов'янська І. Ужевича / підгот. до друку І.К. Білодід, Є.М. Кудрицький ; відп. ред. М.А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 114 с.
4. Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» / Зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у м. Львові.
5. Коровицький І. Множина шани в українській мові / І. Коровицький // Рідна мова. – 1935. – № 9 (33). – С. 406 – 407.

6. Коровицький І. Множина шани в українській мові / І. Коровицький // Рідна мова. – 1936. – № 1 (37). – С. 21 – 22.
7. Миронюк О.М. Історія граматичних засобів вираження ввічливості в українській мові / О.М. Миронюк // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 55 – 63.
8. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування : навч. посіб. / Я. Радевич-Винницький. – К. : Знання, 2006. – 291 с.
9. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет / М. Стельмахович // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 20 – 21.
10. Татаркевич Г. Етикет і ментальність / Г. Татаркевич // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 18 – 19.

Шпиль Оксана. Местоимения вежливости в памятниках XVI – XVII веков. В статье местоимения вежливости проанализированы на базе картотеки «Словаря украинского языка XVI – первой половины XVII вв.». Выяснена семантика этих местоимений, установлены словосочетания вежливости, какие они образуют. Анализ конкретных местоимений на их вежливую функцию проводился, принимая во внимание жанрово-стилевую отнесенность конкретных памятников XVI – XVII вв. Подытожено, что больше всего местоимения вежливости реализовывали свои функции в словосочетаниях деловой письменности типа їх милость, ваша милость и под.

Ключевые слова: местоимения вежливости, история языка, семантика, речевой этикет.

Shpyt Oksana. Pronouns of politeness in the Language of the 16th and 17th centuries. In the article pronouns of politeness are analyzed on the basis of card index of «Dictionary of the Ukrainian language of 16th – first half of 17th century». The semantics of these pronouns is revealed, word-combinations of politeness formed by them are established. Concrete pronouns were analyzed for their polite function with regard to the genre and style of certain literary monuments of the 16th and 17th centuries. It is summarized, that most pronouns of politeness functioned in business correspondence collocations of the type your grace, their grace, etc.

Key words: pronouns of politeness, history of language, semantic, linguistic etiquette.